

Mario Šimunković, Đorđe Mihovilović, *Masakr nad Romima i Sintima u Hrastini 1945. godine: zločini luburićevaca u zaprešićkom kraju* (Zagreb: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2021), 191 str.

Povijest Roma u Hrvatskoj nerijetko je bila obilježena razdobljima u kojima su oni bili izloženi politici koja se danas može obuhvatiti (definirati) pojmom antiromski rasizam i diskriminacija. Ovaj pojam predložio je Međunarodni savez za sjećanje na holokaust (International Holocaust Remembrance Alliance – IHRA), definirajući ga u dokumentu „Pravno neobvezujuća radna definicija antiromskoga rasizma i diskriminacije”, koji je donio u listopadu 2020. Konkretnije, to je za Rome značilo da su ih tijekom povijesti na hrvatskim područjima vlasti marginalizirale, negativno i stereotipno percipirale kao asocijalce (besposličare) i okorjele kriminalce te se shodno tome prema njima nasilno postupalo. Takav stav posebno je bio izražen za vrijeme Drugoga svjetskog rata, kad su ustaške vlasti provodile genocidnu politiku prema Romima. Slična represivno-asimilacijska politika prema Romima vodila se u većini drugih europskih zemalja, posebice u nacističkoj Njemačkoj.

Dio ustaške politike prema Romima odnosio se na provođenje sustava terora nad njima kao neželjenoj skupini stanovništva. Zakonodavna podloga takve politike bila je u rasnim zakonima („Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti”, „Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda”) iz kraja travnja 1941., u čijim se odredbama rasno definirao položaj Roma kao nearijevaca i čime su im bila uskraćena građanska prava i slobode. Ubrzo nakon toga ustaške vlasti započele su s prvim deportacijama Roma u logore, a posebice se to odnosilo na koprivnički logor Danica. Istodobno s deportacijama ustaške vlasti počinile su masovne zločine nad Romima na području Korduna i Banije. Romi su pritom nerijetko bili kolateralna žrtva ustaške genocidne politike prema tamošnjem srpskom stanovništvu, koje je u brojnim slučajevima masovno zatvarano i ubijano. Ustaška politika terora prema Romima bila je posebno izražena sredinom 1942., kad ih vlasti sustavno deportiraju u jasenovački logor. U samo nekoliko (ljetnih) mjeseci većina romskih zatočenika biva mučena i ubijena u tom logoru, koji je time postao središnja točka stradanja Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Ustaška politika terora nad Romima nastavila se do posljednjih dana rata, o čemu svjedoči slučaj masovnoga zločina u malom selu Hrastini krajem travnja 1945. godine. Ustvari, preciznije bi bilo reći da se zločin dogodio nad Sintima, koji čine posebnu romsku skupinu, koja je tada većinom živjela u zapadnoeuropskim državama.

Masovni zločin nad Sintima u Hrastini još je jedna od niza nedovoljno istraženih dionica povijesti Roma (i Sinta) na hrvatskom području. Svojevrsan izostanak interesa hrvatske (jugoslavenske) historiografije za proučavanje povijesti Roma djelomično su nadoknadili znanstvenici poput Gerharda Baumgartnera, Irmgard Bibernann, Marije Ecker i Roberta Sigela, koji su 2013. u obrazovnom priručniku *The Fate of European Roma and Sinti during the Holocaust: Teachers' Manual* analizirali taj slučaj u kontekstu obrazovanja o genocidu nad Romima. U priručniku, koji je preveden i na hrvatski jezik, u samo nekoliko rečenica teksta navedeno je da su 24. travnja 1945. pripadnici njemačkih SS trupa u povlačenju uhvatili i ubili 43 njemačka

Sinta koji su pobjegli u Hrvatsku. Taj slučaj bio je 2013. predmetom obrazovanja hrvatskih nastavnika o genocidu nad Romima kao primjer kako je ono bilo „ignorirano i zaboravljeno”.¹ Određeni propust hrvatske historiografije ispravili su 2021. povjesničari Mario Šimunković i Đorđe Mihovilović objavivši knjigu *Masakr nad Romima i Sintima u Hrastini 1945. godine: zločini luburićevaca u zaprešićkom kraju*. Izdavač knjige je Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, gdje jedan od autora, Đorđe Mihovilović, radi kao kustos. Mihovilović je autor više radova o jasenovačkom logoru, a potrebno je spomenuti i njegovu analizu romskih žrtava u jasenovačkom logoru u „Poimeničnom popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac”.² Mario Šimunković autor je više važnih djela iz povijesti Drugoga svjetskog rata, posebice se pritom fokusirajući na povijest širega zaprešićkog područja. Ova je knjiga jedan (uži) segment znanstvenoga istraživanja obojice povjesničara u istraživanju zatočenika jasenovačkoga logora sa zaprešićkoga područja, a njegove rezultate objavili su 2021. u knjizi *Zaprešićki kraj i koncentracijski logor Jasenovac* u izdanju Javne ustanove Spomen-područje Jasenovac.

Knjiga opsega 191 stranice podijeljena je na četrnaest poglavlja, a na kraju su popis kratica (str. 186) i popis izvora i literature (str. 187–189). Započinje kraćim „Uvodom” (str. 5–7), gdje autori ukratko opisuju povijesni kontekst ustaške politike i provođenja masovnih zločina nad Romima u NDH. Takvi masovni zločini nad Romima, izvan sustava koncentracijskih logora, događali su se u Poljskoj, Srbiji, Mađarskoj i Ukrajini. Autori zatim navode da je zločin u Hrastini „jedan od najvećih ustaških zločina nad Romima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj” i „možda i posljednji masovni zločin nad Romima i Sintima na tlu okupirane Europe u periodu Drugog svjetskog rata” te „vjerojatno jedini na tlu NDH u kojemu su Romi/Sinti bili jedine žrtve zločina” (str. 5). S prve dvije teze možemo se složiti, a upitna je posljednja teza o tome da je zločin u Hrastini bio jedini u NDH počinjen isključivo nad Romima/Sintima. Poznata su dva masovna zločina počinjena isključivo nad Romima u NDH. Prvi su počinili četnici s područja Moravica, koji su u noći 17./18. studenog 1942. u Radigojnu (kod Vrbovskog) uhitili 14 članova dviju romskih porodica Hudorović (od toga šestero djece), koje su onda žicom zavezali i zajedno s njihovom kućom spalili. Drugi takav masovni zločin nad Romima u NDH počinili su pripadnici 7. SS dragovoljačke gorske divizije „Princ Eugen” (7. SS-Freiwilligen-Gebirgs-Division „Prinz Eugen”) 9. kolovoza 1943., koji su 36 Roma u Podorašcu kod Konjica zatvorili u kolibu, nakon

¹ Karen POLAK, „Teaching the Roma Genocide. ‘Society Never Regarded Me as an Individual’”, u: *Education for Remembrance of the Roma Genocide: Scholarship, Commemoration and the Role of Youth*, ur. Anna Mirga-Kruszelnicka, Esteban Acuña C. i Piotr Trojański (Cracow: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, 2015), 158; Karen POLAK, „Teaching about the Genocide of the Roma”, u: *Holocaust Education in Pedagogy, History, and Practice* (Toronto: Sarah and Chaim Neuberger Holocaust Education Centre, UJA Federation of Greater Toronto, 2017), 51.

² Đorđe MIHOVILOVIĆ, „Dosadašnji rezultati prikupljenih podataka o romskim žrtvama u ‘Poimeničnom popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac’”, u: *Stradanje Roma u Europi za vrijeme Drugog svjetskog rata s posebnim osvrtom na stradanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa [Jasenovac, 19. svibnja 2018.]*, ur. Danijel Vojak i Ivo Pejaković (Zagreb; Jasenovac: Savez Roma u Republici Hrvatskoj „Kali Sara”; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Spomen-područje Jasenovac, 2018), 101-121.

čega su ih ubili bacivši bombu. Autori u ovom poglavlju ističu jedan od važnijih rezultata ovoga istraživanja, a to je da počinitelji ovoga zločina nad Sintima nisu bili pripadnici SS-a nego vojnici I. ustaškoga obrambenog zdruga („luburicevci“). Ista knuli su i pogrešku u tumačenju državnih i lokalnih vlasti da su žrtve ovoga zločina bili Židovi, a radilo se o Sintima iz Njemačke. Zanimljiva je i teza autora da su ove Sinte ubili ustaše koji su krajem rata bili u „rasulu” i da su ih oni, s obzirom na vojno napredovanje partizanskih vojnih snaga i zatvaranje jasenovačkoga logora, odlučili ubiti, a ne deportirati u logore. Takvo promišljanje svakako je logično, no opet, bez konkretnih izjava samih počinitelja o motivima i okolnostima u kojima su počinili zločin teško je donijeti takav zaključak.

U poglavlju „Kraj rata na zaprešićkom području” (str. 7–12) analizira se stanje na zaprešićkom području u posljednjim danima Drugoga svjetskog rata. Tako se navodi prisutnost njemačkih vojnih snaga (SS-ove žandarmerije) i ustaških vojnih snaga (spomenuti vojnici I. ustaškoga obrambenog zdruga). Određeni nedostatak u ovom poglavlju izostanak je analize prisutnosti partizanskih jedinica na zaprešićkom (i širem) području te osvrt na tadašnje političke i vojne prilike u NDH, čime bi se mogao steći potpuniji uvid u povijesni kontekst u kojem se dogodio ovaj masovni zločin nad Sintima.

Na temelju dostupnih dokumenata iz hrvatskih i njemačkih arhiva autori su u sljedećim poglavljima nastojali što preciznije analizirati ovaj zločin slijedeći kronologiju događaja. Tako u trećem poglavlju, „Dolazak i boravak artistske grupe braće Winter u Kraju Donjem, 23./24. travnja 1945” (str. 13–24), navode da je skupina Sinta od 58 osoba iz Njemačke i Austrije došla 23. travnja 1945. u selo Kraj Donji da bi tamo održali artistsku priredbu, a nakon nje su planirali otići u Sloveniju. Tu sintsku artistsku skupinu činili su članovi nekoliko porodica, a većinom su bili njemačko-austrijskoga porijekla. Zanimljivo je da su oni neuspješno nastojali pred nacističkim vlastima osporiti svoje sintsko porijeklo, a krajem 1930-ih i početkom 1940-ih, zbog straha da ih nacističke vlasti i policija ne deportiraju u logore, odlučili su napustiti Njemačku. Tada dolaze na područje Hrvatske, a predstavljali su se kao Česi. Putovali su po NDH (Bosna i Hercegovina, Slavonija, sjeverna Hrvatska), a za to vrijeme boravili su i kretali se i područjem pod kontrolom antifašističkih (partizanskih) jedinica. U četvrtom poglavlju, „Večer, 24. travnja 1945. Odvođenje u Mariju Goricu i počinjenje zločina” (str. 25–28), autori analiziraju sâm masovni zločin. Sintski artisti 24. travnja 1945. poslijepodne održali su u susjednom selu Mariji Gorici predstavu za tamošnju školsku djecu i ustaške vojnike, nakon čega su ih navečer istoga dana uhitili ustaški vojnici (pripadnici 6. satnije 1. novačke bojne I. ustaškoga obrambenog zdruga) pod zapovjedništvom poručnika Josipa Kušana. Sinti su prvo bili zatočeni i odvedeni u ustašku vojnu bazu u Mariji Gorici, nakon čega su ih odveli na napušteno seosko imanje u Hrastini, gdje su mučeni, silovani i na kraju ubijeni i spaljeni. U sljedećem poglavlju, „Jutro, 25. travnja 1945.” (str. 28–32), na temelju svjedočenja tamošnjega stanovništva opisuje se kako su im ustaški vojnici govorili da su oni maknuli „cigane” iz sela jer su bili „partizanski špijuni”. Ustaški su se vojnici nekoliko dana zadržali na mjestu zločina, što se analizira u poglavlju „Odlazak ustaša iz Marije Gorice 29. travnja 1945.” (str. 32–34). Pritom se navodi da je nakon toga u Mariju Goricu kratkotrajno došla skupina od trideset SS-ovaca radi provođenja istrage zločina na

prijavu preživjeloga sintskog artista Stefana Wintera. U sljedećim poglavljima, „Ekshumacija žrtava nakon oslobođenja” (str. 34–39) i „Preživjeli artisti” (str. 40–44), navodi se da je u ovom zločinu ukupno ubijeno 43 Sinta, a osmero ih je uspjelo preživjeti. Nakon kraja rata, sredinom svibnja 1945. sintske su žrtve ekshumirane i pokopane na obližnjem groblju u Mariji Gorici (kotar Zagreb). U poglavlju „Popis žrtava” (str. 45–67) autori su nastojali objasniti kompleksnost istraživanja točnih podataka o sintskim žrtvama. Navode da je ovaj zločin nakon rata istraživala Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Zagrebu na prijavu preživjeloga Sinta Stefana Wintera. Nakon rata su za navedene zločine pogrešno smatrani odgovornima pripadnici SS-ovih vojnih jedinica, a za same žrtve držalo se da su bili Židovi. Lokalni ogranak SUBNOR-a podigao je 1977. spomenik žrtvama na mjesnom groblju u Mariji Gorici. Zanimljivo je da se ovim slučajem zločina nad Sintima bavio Dokumentacijski i kulturni centar njemačkih Sinta i Roma iz Heidelberga, koji je pokrenuo pravosudni postupak za utvrđivanje odgovornosti njemačke vojske, SS-a i policije. Slučaj je zaključen 2004., a utvrđeno je da nije dokazana puna odgovornost u izvršenju ovoga zločina. U poglavlju „Izvršitelji zločina” (str. 67–80) autori ističu da je većina ustaških počinitelja nakon rata pobjegla u Austriju te izbjegla suđenje, izuzev jednoga ustaškog supočinitelja koji je bio uhićen i suđen. U poglavlju „Ostale žrtve luburićevaca” (str. 80–89) autori su analizirali slučajeve u kojima su pripadnici 6. satnije 1. novačke bojne I. ustaškoga obrambenog združenja („luburićevci”) počinili zločine nad najmanje 29 osoba sa širega zaprešićkog područja od kraja 1944. do kraja Drugoga svjetskog rata. Iz tih slučajeva zločina „luburićevaca” uočljivo je da su oni bili dio sustava terora ustaških vlasti usmjeren ne samo protiv onih koji su smatrani neprijateljima vlasti (poput partizana) nego i protiv civilnoga stanovništva. Autori u „Zaključku” (str. 89–90) ističu da slučaj zločina u Hrastini pokazuje značaj i važnost rada istražnih i pravosudnih tijela socijalističkih vlasti u Hrvatskoj u istraživanju ratnih zločina i utvrđivanju odgovornosti njihovih počinitelja. U posljednjem dijelu knjige, naslovljenom „Dokumenti” (str. 91–184), autori su objavili faksimile dijela relevantne dokumentacije iz hrvatskih i međunarodnih arhiva.

Hrvatska historiografija i danas u znatnoj mjeri zaostaje u istraživanju povijesti Roma kao jedne od starijih i brojnijih manjinskih skupina u Hrvatskoj. Velik dio njihove povijesti i dalje je neistražen, a time gotovo nepoznat hrvatskoj akademskoj i široj javnosti. Zato svaka nova znanstvena publikacija vezana za povijest Roma čini određeni pomak u razumijevanju njihove iznimno kompleksne povijesti. Mario Šimunković i Đorđe Mihovilović svojim djelom o masovnom zločinu ustaških vojnika nad njemačkim Sintima, počinjenom na kraju Drugoga svjetskog rata u Hrastini, upotpunjuju (smanjuju) određene nepoznanice, i to ne samo u povijesti Roma (Sinta), nego u cjelokupnom razumijevanju Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj (i Europi).

Danijel Vojak